

**Ilyés Sándor: Szubkultúrák reprezentációi a kolozsváriak narratív identitásában.
Munkásklubok az 1950–1960-as években**

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS

1. EGY KOLOZSVÁRI CSOPORTKULTÚRA NYOMÁBAN – SZEMPONTOK ÉS
MEGKÖZELÍTÉSMÓD

Az etnográfus mint inkvizítor

Az ipari munkásság etnográfiája

Városkutatás – a heterogén tapasztalat

Szubkultúrák elmélete – csoportkultúrák vizsgálata

Az identitás játéka – egyetemesség és sajátosság

Narratológia – biografikus szöveg és identitás

Forráskritika

2. AZ IPARI MUNKÁSSÁG ÉS INTÉZMÉNYEI

Magyar munkáselnevezések a város terében

Előzmények – céhes élet és az átmenet időszaka

A nagyipari munkásság térnyerése (1848–1914)

A két világháború között és alatt

A munkásság omniprezenciája (1944–1970)

A munkásság szervezkedése – a csőcseléktől a politikai karrierig

Munkásklub – a szocialista nevelés otthona

3. CSOPORTKULTÚRÁK REPRESENTÁCIÓI A BIOGRAFIKUS SZÖVEGEKBEN

A biografikus szövegek hasznossága a kutatásban

Munkáscsoport, munkásklub a fiatalok perspektívájából

Csoportidentitás és szubkulturális tőke a munkásklubok esetében

Fizikai erő

Alkoholfogyasztás

Lányokhoz való viszonyulás

Talpraesettség, élelmesség

Esettanulmány – szakértelem és szórakozás egy személy biográfiájában

T. Gy. életútja

Munkásidentitás és szubkulturális értékek

Munkásklub és szubkulturális értékek

Következtetésként

4. A MUNKÁSKLUBOK REPRESENTÁCIÓI A SAJTÓBAN

Az ipari munkásság megjelenése a sajtó hasábjain

Szakmai diverzifikálódás a két világháború között

A munkássajtó uniformizálása 1944 után

Az első próbálkozás

A művelődési élet propagandalapjai

Általános jellegű munkáslapok

Üzemi lapok

Kolozsvári napilap

Következtetésként

5. MUNKÁSKULTÚRA MEGJELENÍTÉSE–IRODALOM ÉS TUDOMÁNY KÖZÖTT

Irodalom, tudomány vagy ami közte található

Az irodalmi szöveg mint lehetséges etnográfiai leírás

Munkáskultúra a szépirodalmi szövegekben

A nagypolgári példa – bálók és kulturális viselkedés

A (kül)város ábrázolása

A munkásírók művei

Munkásság és költészet

Következtetésként

6. KÖVETKEZTETÉSEK

SZAKIRODALOM

FORRÁSOK

Kulcsfogalmak

munkás, ipari munkásság, szakszervezet, munkásklub, heterogén tapasztalat, szubkultúra, szubkulturális csoportosulás, szubkulturális értékek, identitás, narratív jelleg, biografikus szöveg, ambivalens diskurzus, hivatalos kultúra

A fő fejezetek szintézise

A többféle forrástípus használata a reprezentációk sokaságát tárta fel, ez viszont nem jelentette egyúttal a reprezentációk sokféleségét is. Az egyes források jellege miatt sem, de a kulturális és társadalmi kontextus hatására sem. Inkább adott korszakoknak a többé-kevésbé általánosított reprezentációiról beszélhetünk. Egyedül a felgyűjtött élettörténetek, biografikus szövegek biztosították a variációk lehetőségeit, de mivel e forrástípus felkutatásának és összegyűjtésének megdönthetetlen időbeli korlátai vannak, csupán a második világháború utáni periódusra volt alkalmazható. Végül ez nem bizonyult akkora veszteségnek, mivel a kutatott jelenség a háború után újrainduló élet szórakozási igényeiből nőtte ki magát arra a szintre, amely a magyar lakosság körében a mai napig fennmaradó, idősebb generációk számára közismert formákat rögzítette. Ehhez szükség volt több tényező együttes hatására: ekkor alakulnak újra a szakszervezetek, a szakszervezetekhez kapcsolódó székházak, otthonok, klubok, ahol szabadidős tevékenységek gyakorlására is lehetőség nyílik, ekkor válik az ipari munkásság valóban olyan társadalmi réteggé, amely méreténél és hatalmi támogatásánál fogva nemcsak valamennyire jelen van a város terében, hanem uralni kezdi azt, és bizonyára ekkor alakul ki a preferenciák, a korábbi minták és a külföldről beszivárgó divat összekapcsolódásából egy fiatalok által éltetett kulturális jelenség.

Az ipari munkásság mai értelemben használt kategóriája a két világháború között már megragadható, de ekkor sem a munkáslapok, sem más források nem beszélnek a táncalkalmakról, általában a szórakozási lehetőségekről, hanem a gazdasági helyzet miatt a lét nehézségeiről, a társadalmi problémákról és a munkások szakmák szerinti szerveződéséről, kapcsolataikról a politikummal. A második világháború után viszont már minden forrástípusban nyomát leljük a táncalkalmaknak, a biografikus szövegekben

szubkulturális jelentőségük nyilvánul meg, míg a hivatalos diskurzus által meghatározott sajtótermékek, történeti munkák és szépirodalmi művek csak jelzik meglétüket, elítélően vetik össze a többi „kulturáltabb” művelődési formával. A jelzések viszont nyilvánvalóak, éppen értékelő beszédmódjuk mutatja meg a jelenség hosszas életét és jelentőségét a fiatalok körében.

Az 1950–1960-as évekre fókuszálva azt lehet mondani, hogy a korszakkal kapcsolatos történeti irodalom által bemutatott jelenségek, pontosabban a hivatalos ideológia és diskurzus, valamint a mindennapi gyakorlatok közötti diszkrepancia a klubok esetében is megnyilvánul. A támogatott kulturális tevékenységek, a kötelező gyűlések, tanfolyamok, szakmai előadások, kultúrmunka és művelődési élet mögött ott léteztek ezek a szórakozási alkalmak, amelyekről alig van szó, de amelyek miatt jártak oda a fiatalok, és amely jelenségben való részvétel által azonosultak egy csoporttal. Az élettörténetek világosan kifejezik azt, hogy a fiatalok a tánc és a tánc alkalmával összeverődő társaság miatt azonosultak a klubbal, ezt jelentette nekik a klub, nem pedig a kötelező munkaidőn kívüli aktivitásokat.

Maguk a biografikus szövegek is két diskurzust hordoznak magukban, egy hivatalosat, mely szerint a kulturált szórakozás, az elegancia, a magaskultúrára jellemző kulturális fogyasztás miatt volt oly nagy szerepe a szórakozási alkalmaknak, és egy szubkulturálisat, amely viszont felfedi a fiatalok körében jelentéssel telített szubkulturális gyakorlatokat és értékeket. A fizikai erő, a maskulinitás, az alkoholfogyasztás, a női nemhez való viszony és a talpraesettség nemcsak a táncalkalmakkor nyilvánultak meg, hanem a fiatalok kultúrájában, mindennapi életében mindenütt jelen voltak. Az egyén több csoport- és rétegekultúrához tartozik, amelyek közötti dinamikus viszonyok határozzák meg saját személyiségét és identitását is. Az említett szubkulturális értékek tipikusnak nevezhetőek, mai napig nyomon lehet követni megnyilvánulásait a mai „munkásság” körében, vagyis a szaktudás, a többféle mesterséghez való értés, a talpraesettség és a fizikai erő bármikor felbukkan. Az alkoholfogyasztás, a nőkhöz való viszonyulás, a virtuskodás és erőfitogtatás pedig a fizikai munkát végzőkön kívül is jelen van, főképpen a fiatalság körében; a szórakozási helyszínek, a generációs vagy kulturális preferenciák szerint szerveződő csoportosulások különösen kedveznek megnyilvánulásaiknak és érvényesítésüknek.

Ha a kettős diskurzus szemszögéből tekintünk a kutatott jelenségre, akkor a munkásklubok mint táncalkalmak a klasszikus értelemben vett szubkulturális formaként is megnyilvánultak, mivel egy olyan – korosztály, foglalkoztatás, ízlés stb. szerinti – csoportosulás kulturális szerveződését, a közkultúrában és más csoportok kultúrájában is fellelhető tartalmak olyan sajátos koncentrációját jelentették, amelyről a hatalmi diskurzus elítélően nyilatkozott, akár veszélyesnek is tartotta.

A felgyűjtött biografikus szövegek adták meg az alulnézet perspektíváját, a szubkulturális csoportosulások és kultúrafogyasztás belső szemszögét, utalva a hivatalos elvárások ismeretének a tényére, és arra is, hogy milyen kapcsolatok álltak fenn a különböző csoportkultúrák és a szülői kultúra, valamint az intézményesített közkultúra között. A szubkulturális értékek sikertörténetekbe foglalása rajzolta meg a fiatalság generációs – de a szülői kultúrán alapuló – attitűdjeit, amelyek által életük megélésének egyéni és csoportos tapasztalata kiteljesedhetett, értelmet kaphatott. Ezek a szövegek bizonyultak az identitás legérdekesebb terepének, az identifikációs gesztusok az identitás számos formájára, helyzetére mutattak rá.

A sajtó által forgalmazott információk egyrészt a történeti hátteret gazdagították, másrészt a klubokkal kapcsolatos diskurzusokat tették változatosabbá. A munkásság saját magát ezen a fórumon reprezentálta leginkább, de ez a fórum is a kezdeményezők, a szervezők, gyakran az elméleti és tudományos keretet kiépítő értelmiségiek szövegeit forgalmazta. A korábbi lapok, vagyis az első világháború előtti táncmulatságokat a legtermészetesebb módon adták tudtára a világnak, külön rovatban emelve ki a szórakozási alkalmakat. A két világháború között ezek eltűntek, átadva a helyet a politikai és gazdasági harcoknak, majd a második világháború után ismét megjelentek, de már változatosabb formában. A szocialista időszak sajtója a hivatalos diskurzus szócsöve volt, amely a szubkulturális csoportosulásokról, a táncalkalmakról ritkán beszélt, általában elítélő hangnemben, kivéve a kolozsvári napilap szövegeit, amelyek a város életének részeként mutatták be a fiatalok szórakozását. Általánosan a sajtó a munkásság kultúráját, vagyis annak a köznyilvánosságban megjeleníthető verzióját, tehát magát a hivatalos kultúrát domináns, egyedüli kultúraként reprezentálta, jelzések szintjén vetve össze adott nem kívánatos kulturális gyakorlatokkal.

Szépirodalmi szövegek tették a munkát élvezetesebbé és a forrásokat, azoknak diskurzusait, a klubok és csoportok reprezentációit változatosabbá. A munkásírók inkább a hivatalos diskurzusba ágyazva mutatták be a munkásság kultúráját, mindennapjait és magukat a klubokat, szórakozási alkalmakat. Más társadalmi réteghez tartozók, vagy nemcsak a munkásságról író szerzők munkáiban a munkásság és csoportosulásai szubkultúrákként vannak megjelenítve, azaz más társadalmi csoportok, más társadalmi miliók mellett léteznek, fenntartva egy változatos lokális társadalom lehetőségét.

Végezetül néhány rövid tézisbe foglalva a kutatás lényegét:

1. Az ipari munkásság, és szűkebb értelemben a munkásklub, jól kutatható témának bizonyult, de csak abban az esetben, ha a kutató nem elégszik meg egyetlen típusú forrás felhasználásával, ugyanakkor nem gátolják munkáját adott tudományterületek korlátai, kutatáseméleti vagy módszertani szabályai. A történeti munkák, a biografikus szövegek, a sajtótermékek és szépirodalmi szövegek mindenképpen releváns forrásoknak tekinthetők, megannyi diskurzust képviselnek, amelyek hol adatgazdagságukkal, hol értéknilyánításukkal teszik egyre árnyaltabbá a munkásklubról kapott képet, egyszersmind közös pontok összekapcsolásával igazolják létét, fontosságát, funkcionalitását. A kutató azonban tudatában kell legyen fogyatékoságainak, valamint munkája megkonstruáló és narratív jellegének, és annak, hogy értelmezése csak egy a több lehetséges tudományos narratíva közül.

2. A vizsgált korszakban az ipari munkásság egyre nagyobb súllyal rendelkező szociokulturális csoportként volt jelen a város társadalmában és terében. Az egyre nagyobb hangsúlyt a hatalmi diskurzus biztosította, mind az iparosítási és demográfiai direktívákkal, mind az ideológiai leterhelés széleskörű promoválásával. Más társadalmi csoportokkal együtt, a velük kapcsolatos viszonyok mentén artikulálódott maga a munkásság, de önmagában sem volt homogén, hanem kisebb, akár szubkulturálisan megnyilvánuló csoportosulásokból állt, melyeknek állandó dinamikája tette lehetővé az úgynevezett munkáslét megélését. A munkásság mint egységes réteg vagy osztály – a nemzethez hasonlóan – inkább a baloldali eszmék és terjesztőik, valamint a hivatalos kultúrát diktáló hatalmi diskurzus által megkonstruált „elképzelt közösség”-nek tekinthető. A különböző szakmákra való leosztás, a lakhely által meghatározott közösségi

viszonyok, a generációs jellemzők és még sok más tagolta a munkásságot egymásba összejátszó kisebb egységekre.

3. Maga az identitás is ezeknek az állandóan változó viszonyoknak, az egyszerre több csoportosuláshoz való aspirálásnak és a mindennapi lét gyakorlati dimenzióinak a függvényében funkcionált. A munkásság a maga csoportidentitását különböző társadalmi formációkban, különböző viszonyokban és különböző helyszíneken élte meg és tette láthatóvá: üzemekben, üzemi részlegekben, érdekképviselői fórumokon (írott vagy sem), klubhelyiségekben, művelődési házakban stb. A politikai, művelődési rendezvények mind az előírások és ideológia által kimerevített csoport- vagy osztályidentitások, mind az egyéni vagy szubkulturális identitások megnyilvánulásainak alkalmai voltak.

4. A munkásklubok is a fent említett kettősségeknek voltak a helyszínei. A szocializmus korának ideológiai elvárások és mindennapi gyakorlat közötti diszkrpanciája, az ambivalens beszédmód ebben az esetben is nyilvánvaló. A hivatalos diskurzus a megkövetelt továbbképzési, művelődési és kulturált formájú szórakozási tevékenységeken keresztül fogalmazta meg a klub mibenlétét, funkcióját és konstruálta meg a tömeg, a többes szám társadalmának identitását. A résztvevő egyének által forgalmazott diskurzus viszont a korszpecifikus rendszeres szórakozás helyszínének tekintette, ahol az egyéni és csoportos viszonyok, a szubkulturális értékek mentén fogalmazódott meg a csoportidentitás. Ennek az identitásnak és magának a fiatalságnak a megélését jelentette, saját és más társadalmi csoportoktól átvett kulturális minták alapján. Az itt megnyilvánuló attitűdök, értékek szoros összefüggésben álltak a szülői kultúrával, máshol és máskor is megnyilvánultak, és ez ugyancsak az identitás helyzetfüggő kulturális jellegét erősíti meg.

5. A második világháború utáni két évtizedben a fások, a bőrösök, a vasasok és még néhány kisebb klub olyan helyszíneket jelöltek, amelyek a munkás fiatalok életének korszpecifikus kulturális gyakorlatát biztosították, ennek függvényében jelentőségük kétségtelen volt. E jelentőség különösképpen az egyének által felmutatott identifikációs gesztusokban nyilvánult meg. Erre a kulturális gyakorlatra telepedett rá egyre inkább a hatalom követelményei által meghatározott munkásklub, a maga kötelező ideológiai, szakmai és művelődési tevékenységeivel. Ezennel a fások és a többiek megszűntek szubkulturális csoportosulásokként funkcionálni, a helyszínek csupán vállalati

klubhelyiségekként állottak a város terében, de elnevezéseik mai napig fennmaradtak, mégpedig a maguk szubkulturális értelmezésében. Történeti szubkulturákként a helytörténet kulturális fontosságú artefaktumainak lajstromában kezdik elfoglalni helyüket.